

Az ausztrál őslakók földjogai

Az alábbiakban azt fogjuk vizsgálni és összefoglalni, hogy az ausztrál őslakók és a hódító európaiak kultúrája között milyen alapvető különbségek álltak fenn, s hogyan vezettek ezek az őslakók földjogainak elvételéhez/elvesztéséhez, majd a közelmúltban azok visszaadásához.

Az a történelemszemlélet, amely szerint Ausztrália történelme, civilizációja 1788-ban kezdődött, amikor az Első Flotta behajózott Sydney Cove-ba, 1970-es évektől kénytelen elviselni az új történetírást követő tudósok, kutatók támadásait, akik legalább 60.000 (legújabbban már több mint 100.000) évvel ezelőttre vezetnek vissza a kontinens benépesüléstől számított emberi történelmét. A régi történeti nézeteket az 1992. év forradalmi jelentőségű bírói ítélete, a Mabo-döntés, valamint az azt követő 1993-as Törvény az Őslakói Jogról (*Native Title Act*) óta nemcsak tudományosan, hanem törvény szerint sem lehet tovább fenntartani. Az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság említett döntése ugyanis a *Mabo v Queensland* perben kimondja, hogy a Murray-szigetek őslakóinak joguk van földjüket birtokolni, mivel ők voltak ott előbb. Ennek a döntésnek egyenes következménye a fenti szempontból, hogy nem 1788 a kezdődátuma Ausztrália történetének.

A mai tudományos álláspont szerint az őslakók száma a fehérek megjelenése idején 600.000 és 1.000.000 fő között lehetett.¹ Ez a népesség több mint 500 törzsből élt, mindegyiknek saját jól elkülöníthető területe, történelme, nyelvi dialektusa és kultúrája volt. Ausztrál őslakókról beszélni, ausztrál őslakókat kutatni, életükről megállapításokat tenni tehát mindig nagyon erős általánosítást jelent. A tradicionális őslakos közösségek kutatásának másik problémája, hogy a legújabb időkig gyakorlatilag csak fehérek által írt, európai szemléletű dokumentumok álltak rendelkezésre. Az 1970-es évektől kezdve azonban az őslakók visszatértek az ausztrál történetírásba, s ennek drámai következményei lettek a jogi és politikai életben is. Az őslakók érdeklődése saját történelmük átadása, magyarázata iránt megnőtt, a történelemtudomány új ágaként megjelent az aborigin történet.

A kutatómunka nemcsak a két kultúra egymás iránt való kölcsönös bizalma és az összebékeltetés miatt fontos. Enélkül a földjogok teljes feltárása sem lehet-

1 Frank G. Clarke: *Australia: A Concise Political and Social History*. Marrickville; NSW: Harcourt Brace Jovanovich Ltd, 1992. p. 3

séges. Az őslakókkal, valamint az őslakók és a fehérek kapcsolatával foglalkozó tudománynak ma Ausztráliában (és minden volt gyarmati országban) éppen jogi és politikai aktualitása miatt, óriási felelősség nyugszik a vállán.

Fogalmi különbségek

A két kultúra között a kapcsolatfelvétel idején ásitó szakadék tátongott. Az egyik életmódja közösségi és szerzésvágytól mentes volt, születési és vagyoni előjogokon alapuló társadalmi és politikai megkülönböztetés nem osztotta meg. A másik értékrendjében az egyéni teljesítmény és a vagyonnal rendelkezők vagy az uralkodó nemességbe születettek előnyben részesítése határozta meg a társadalmi rendet. Amit a fehér ember nem értett vagy másnak talált, arra rögtön magyarázatot jelentett a primitív jelző. A primitív itt egyszerre jelent őskorit, az európaítól eltérőt és alsóbbrendűt. Az aborigin kultúrának ez a fajta megítélése az első utazókra vezethető vissza. William Dampier, az első brit, aki a lábát a déli kontinensre tette, így írt 1688-ban: „Ennek az országnak a lakói a legnyomorultabb emberek a világon ... Nincs házuk, és bőrruhájuk, birkájuk, baromfijuk, sem a föld gyümölcsei ...”² Dampier naplóját útikönyvként sokáig forgatták, és egy évszázadon át meghatározta a kontinens lakóiról alkotott képet. Mire aztán a Cook kapitányként emlegetett James Cook főhadnagy 1770-ben megérkezett a kontinensre, az ő felfogását már áthatották a Felvilágosodás eszméi, a „nemes vadember” gondolata: „Amit én láttam Új Hollandia bennszülötteiből, sokak szemében a föld legnyomorultabb élőlényeknek tűnhettek; de a valóságban sokkal boldogabbak ők, mint mi európaiak, mivel egyáltalán nem ismerik nemcsak a nélkülözhető, de a nélkülözhetetlen kényelmeket sem, amelyek után Európában annyira vágyunk.”³

Az európaiak egy előre meghatározott „láthatatlan csomaggal” érkeztek az ismeretlen déli földre, s ebben a láthatatlan csomagban hozták teljes kulturális örökségüket. A brit és az aborigin kulturális csomag tartalma azonban teljesen különbözött egymástól. Az ausztrál őslakók sokféleségével szemben a betelepülő britekre az egyféleség: az univerzalizmus és az individualizmus egyszerre jellemző. A britekkel egy egységes európai keresztény kultúra és értékrendszer

- 2 William Dampier, *A New Voyage Round the World*. in: Henry Reynolds: *Dispossession: Black Australians and White Invaders*. St. Leonards: Allen & Unwin, 1989. p. 97. „The Inhabitants of this Country are the miserablest People in the World ... [They] have no Houses, and skin Garments, Sheep, Poultry, and Fruits of the Earth ...” (saját fordítás)
- 3 James Cook: *Journal of the 'Endeavour', 1768–1771*. in Reynolds: *Dispossession*. p. 98. „For what I have seen in the Natives of New Holland they may appear to some to be the most wretched People upon Earth; but in reality they are far more happier than we Europeans, being wholly unacquainted not only with the superfluous, but with the necessary Conveniences so much sought after in Europe.” (saját fordítás)

érkezett a kontinensre. A brit birodalom hódító, viláгурaló természetéből és az európai kereszténység univerzalizmusából következik, hogy erős felsőbbrendűségi tudattal érkezett a hódító nép. Anglia az Óvilág gazdaságilag és politikailag legerősebb és legpolgárosodottabb államának mondható a XVIII. század végén, a kezdődő ipari forradalommal járó minden szélsőséggel (elszegényedés) együtt. Ausztráliába (ekkor Új Hollandia) a legszegényebb réteget hozták fegyencként vagy érkezett szabad telepesként. Azonban ők is az anyaország láthatatlan csomagjával jöttek, amiben benne volt a fehér kultúra, a fehér ember, és a keresztény vallás felsőbbrendűsége. Ez a kultúra erősen hierarchizált, írott, és jogi kategóriákra alapozott. Társadalmának alapja a kis család, gazdaságának pedig a magántulajdon.

Az érkezők földről alkotott nézetei is belekerültek az általuk hozott láthatatlan kulturális csomagba. Ezek az elvek olyan szilárdnak bizonyultak, hogy a gyarmati élet sok évtizedén, generációkon keresztül kitartottak. A nézetek közül az első, amely Ausztrália fejlődését meghatározta: a földrajzi analógián alapuló érvelés. A tudósok már az Ókor óta feltételezték, hogy létezik egy Ismeretlen Déli Föld (*Terra Australis Incognita*), hiszen másképp hogyan lehetne egyensúlyban a földgömb. A déli féltekének ez a területe – a megtalált Ausztrália – csak termékeny lehet, mivel ugyanezen a szélességi fokon a másik féltekén termékeny földek terülnek el. Ennek következtében amikor az utazók kiszáradt, homokos, földművelésre alkalmatlan földeket találtak, azzal magyarázták a csalódást, hogy még nem láttak eleget a kontinensből, nem látták az igazán meghatározó jellegű részeit.

A másik magukkal hozott elv szerint a földnek önmagából következően nagy anyagi értéke volt. 1788 és 1821 között az ausztráliai földbecslések értékei az angliai földárakat tükrözik.⁴ A hatalmas kiterjedésű, Koronabirtokként szereplő föld – úgy hitték – hatalmas vagyont is jelent. A Brit-szigeteken a földhöz jutás lehetősége (a föld mennyisége miatt is) korlátozott volt, birtoklása pedig a vagyon, a társadalmi és gazdasági státus mértékegységévé vált. Nem volt annyi föld, hogy mindenkinek jusson. A XIX. század elejére a művelhető földterület legnagyobb hányada nagybirtokosok kezében volt. De mivel nagy volt a földéhség, különböző terveket kellett a politikusoknak kidolgozniuk, hogy mindenki legalább egy picinyke telekhez juthasson.⁵ Ausztrália annektálása is ebbe a sémába illeszkedett. Ideküldték a fegyencet, akik büntetésük letelte után földet kérhettek és kaptak. Feladatuk volt, hogy saját magukat és a gyarmatot a föld művelésével önellátóvá tegyék.⁶ Ezek az emberek az angliai társadalom legalsó

4 F. G. Clarke: „The European Settlement of Australia: Land” előadás, Macquarie Univ., Sydney, recorded for the Centre of Evening and External Studies, tape 18. 1991. okt. 17.

5 ibid.

6 ibid. Az Arthur Phillip kormányzónak adott instrukciókban világosan le van fektetve: büntetése végén a fegyenc férfi 30 acre földet kap; ha felesége van, még 20 acret, és minden neveletlen gyermek után további 10 acre jár neki.

rétegből emelkedtek a korábban elérhetetlen földbirtokosi pozícióba. Tehát a termékeny földről alkotott elképzelést már a kezdetek kezdetén beépítették a kialakítandó fegyencársadalom rendszerébe.

Akár a fegyencprobléma megoldásaként, akár a brit világpolitikába ágyazva kulcsfontosságú flottatámaszpont kialakításaként értékeljük Ausztrália gyarmatosítását, nagyhatalmi szemszögből nyilván lényegtelen tényező volt az a milliós aborigin népeség, amelyik a kontinensen élt. Kezdetben nem is tudtak róluk, leszámítva azt a néhány száz főt, akikkel Botany Bay környékén találkoztak. A lényeges az volt, hogy ezek az őslakók gyávák, nem harcosan ellenségesek, a földet gyakorlatilag lakatlanná lehet nyilvánítani, nem kell a kormányzat pénzét költséges harcokra pazarolni. Egy mezőgazdasági típusú, önellátó, olcsó gyarmattal a Birodalom minden problémája egy csapásra megoldhatóknak látszott, s ebbe az őslakóknak vajmi kevés beleszólásuk lehetett. Azonban az ausztrál őslakók mások voltak, mint azok a bennszülöttek, akikkel a britek hódításaik során már találkoztak. Semmilyen tekintetben nem feleltek meg az elvárásoknak, még törzsfőnökeik sem voltak, akikkel a kapcsolatot fel lehetett volna venni. A két kultúra kapcsolatát így a felsőbbrendűség és az alávetettség fogalmai jellemezték. Az aborigin faj, amely több tízezer évig egyedüli ura és lakója volt a kontinensnek, hirtelen a megtört élőlény szerepébe kényszerült.

Hiedelemvilág

Az őslakók hiedelemvilága adja azt az alapot, amire egész kultúrájukat felépíthetjük és ami miatt alapvető koncepcionális különbségek jelentkeznek az európai keresztény szemlélettel szemben. Az aborigin hiedelemvilág a föld, a természet és az emberek egyetemes egységén alapul. A szellemi világot, nem lehet az anyagi világtól, a földtől elkülöníteni. Az őslakók hite szerint azt az összellemekek hozták létre, akik mind a mai napig a földfelszín bizonyos pontjain keresztül érintkeznek a valós világgal. A teremtés ma is folyik, a föld változik, mert a szellemekek itt vannak körülöttünk és tevékenykednek. Az őslakók életét a földdel való szoros együttélés és szellemi együttérzés születésüktől kezdve meghatározza. A földet leggyakrabban a következő metaforákkal írják le: a föld maga az Álom; földanya; a föld a törvény; a föld a történelmünk; a föld a szellemekek útjának térképe; a föld a szellemi világgal összekötő átjáró. A rituális életben a törzsi terület egyes pontjai kiemelkedő jelentőséggel bírnak, mivel valamelyik ősszellem az Álom idején arra járt. Az ilyen helyeket nevezetes helynek nevezik, s külön tiszteletben részesítik. Gyakran különböző szertartásokat végeznek ott, például a beavatást, más esetben messze elkerülik a helyet, nehogy a szellem haragját kivívják.

Robert Edwards az Északi Területen található Alligator Rivers körzet művészetét kutatva az őslakók kulturális örökségének három összetevőjét különböz-

teti meg, mindegyiket a földdel kapcsolatban. (1) nevezetes helyek; (2) régészeti helyek; (3) sziklarajzok, vagy művészeti helyek.⁷ A nevezetes helyek olyan jellegzetes természeti jelenségek – szikla, vízgödör, folyó, etc. – amelyek gazdasági, vagy tisztán legendai vagy mito-totemikus jelentőséggel bírnak. Az utóbbiakat szent helyeknek is nevezik.⁸ Egy adott területen fellelhető nevezetes helyekhez csak az ott élő őslakóknak van tradicionális joguk. Azonban a kiterjedt rokonsági rendszer és a szezonális vándorló életmód miatt előfordulhat, hogy a területhatárok nagycsaládoknál, közösségeknél elmosódnak, és több közösség is magáénak vall egy-egy ilyen helyet. Ez a jelenkori földvitákat megnehezíti. További probléma a jog oldaláról nézve, hogy ezeket a helyeket gyakran titokban tartják, s ezeket a titkokat feloldani, beavatást szerezni sokszor évekig tartó folyamat.

A régészeti helyek azok, ahol bármilyen, archeológiai szempontból jelentős, az őslakók múltját feltáró leletet találtak. Ebből a szempontból különösen jelentős a kontinens északi és nyugati része – Arnhem Föld és a Kimberley – mivel az őslakók ebből az irányból vándoroltak be. Az eddigi legrégebbi leletet is itt, a Kimberley trópusi erdeiben találták.⁹ A legújabb leletek tanúsága szerint Ausztrália aborigin kultúrája a világon a legrégebbi, és folyamatosan élő kultúra. A régészeti helyek feltárásánál több probléma is felmerülhet. Előfordul, hogy az emlékeiket őrző aborigin közösségek nem engedik a földet és az ősoket megbolygatni. Ennél sokkal súlyosabb kérdés, hogy az Arnhem-föld és az egész kontinens ásványai – bauxit, kaolin, gyémánt, vas, cink, urán, nikkel – jelentős bányászati érdekeket mozgatnak.

Művészeti helyeken leggyakrabban sziklarajzokat, barlang-festményeket érünk. Ezek is legnagyobb számban az Északi Területen és Nyugat-Ausztrália északi részén találhatóak. (Egy-egy ilyen hely leggyakrabban régészeti és rituális jelentőséggel is bír.) Az őslakók évezredek óta látogatják ezeket a helyeket, és minthogy életüknek a művészet elválaszthatatlan részét képezi, ez egy sziklarajzokban igen gazdag kultúrát eredményezett. A rajzok jelentőségét alátámasztja, hogy minden ilyen helynek saját neve van, külön embercsoport tulajdonát képezi, akik a rajzok karbantartásáért is felelősek. A rajzok egy része az Álom idejéből való, vagy Álombeli hősöket, szellemeket ábrázol, és rituális jelentőségű. Különösen az ilyen rajzokat, s velük a szellemek, hagyományok erejét őrzik újrafestéssel, a képek megérintésével. Más festményeknek gyakorlati haszna is lehet: esőt hoznak, állatok bőségét biztosítják, élelmet szereznek, a napi vadászat

7 Robert Edwards: *Australian Aboriginal Art*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies, 1979. pp. 186–192.

8 A „nevezetes helyek” (significant sites) újabb keletű kifejezés a korábban általános értelemben használt „szent helyek” (sacred sites) helyett. Ez utóbbit minden jelentőséggel bíró földrajzi objektumra alkalmazni félrevezető lehet a *szent* jelző vallási konnotációi miatt. Nem minden nevezetes hely szent hely is egyben.

9 *Sydney Morning Herald*, 1996. szept. 21. in: <http://www.smh.com.au>

kimenetelét befolyásolják, hűtlen feleséget visszatérítenek, hű feleséget megtartanak, sőt nagy eseményeket is megörökítenek. Így készültek rajzok például az európaiak hajóiról, vagy a Pine Creek–Darwin vasútvonal 1886–89-es építéséről.

A szellemek világa nem egy történelmileg lezárt korszak, hanem ma is élő és változó lét. Az őslakók ezt Álomnak, Álomidőnek nevezik. A szellemek az Álomidőn keresztül nemcsak a múltat jelentik, hanem törvényeket szabnak, pontosan körülhatárolják az őslakók viselkedési szabályait, az élet kereteit kezdve a születéstől a rokoni kapcsolatokon, a beavatási és egyéb szertartásokon keresztül az élelemszerzésig. Az Álom egyenlő a Törvénnyel is. Az őslakók hiedelemvilágában a föld elválaszthatatlanul összekapcsolódik az Álommal, amely személyes létüket is meghatározza. Ezért amikor földjüktől megfosztották őket, szellemi és anyagi világuk egységét borították fel a fehér hódítók. Ez az aborigin kultúra olyan mértékű pusztulásához vezetett, hogy a XX. század első évtizedeire az ausztrál őslakókat a kihalás fenyegette. Az 1960-as évek közepén megindult Aborigin Földjogi Mozgalommal párhuzamosan a negatív népesedési tendencia megállt, majd megfordult. A földdel együtt életerejüket kapják vissza az őslakók.

Életmód

Nemcsak szellemi és rituális kapcsolatok fűzik az aborigin embereket és közösségeket a területükhöz. Mindennapi fennmaradásuk, anyagi létük is ettől függ, illetve függött. Táplálékukat, szerezzék azt vadászattal, gyűjtögetéssel, vagy a tengerparton élők halászattal, mindenképpen évtízezredek óta a föld adja. A túlélés érdekében a közösség minden egyes tagjának a legalaposabban ismernie kellett a helyet, ahol élt. Az őslakók korántsem voltak passzív résztvevői környezetüknek. A földművelési és állattenyésztési tevékenység általuk gyakorolt formáját talán pontosabban írja le a tűzbotos művelés kifejezés, mint a vadászó-gyűjtögető életforma. Az adott technológia lehetőségeit kihasználva gazdálkodtak területükkel, miközben visszafordíthatatlan és helyrehozhatatlan változásokat vittek végbe. A legtöbb korai európai utazó ír arról, hogy a partvonalhoz közeledve tüzeket, füstöt látott. A füst egy részét magyarázhatják a természetes bozóttüzek is, de nem mindet. Az őslakók rendszeresen tüzet gyűjtöttek az erdőkben, így próbálták a füves területet növelni és odavonzani a növényevő állatokat, amelyek étrendjük fontos részét alkották. Vadásztechnikaként is használták a tüzet: így kerítették be az állatokat, hogy könnyebb legyen elejteni őket. A klimatikus változásokkal párhuzamosan az őslakók ezen tevékenysége felelős részben a sivatagosodásért, részben pedig azért, hogy a csapadékosabb vidékek kiválóan alkalmassá váltak a legeltető állattartásra. Az első fehér pásztorkodó telepések némelyike úgy tartotta, hogy az őslakók előkészítették a legelőket a birkáknak.

Az európai jelenlét éveiben felmerült a kérdés, hogy miért nem kezdtek az őslakók földet művelni, miért nem termesztettek gabonát, gyümölcsfélétet. A

magvak, gyümölcsök Ausztrália-szerte természetesen fordultak elő, az őslakók szezonálisan begyűjtötték őket, és vagy liszté őrölve tésztát sütöttek belőlük vagy természetes állapotukban fogyasztották őket. A Torres-szoros szigetiék kivételével, akik a pápuákkal állnak közelebbi rokonságban, úgy látszik, hogy soha nem próbálkoztak a növénytermesztéssel. Ennek oka nem az, hogy nem ismerték a technológiát, hiszen északon az indonéz látogatók egy rizstermelő társadalom képviselői voltak és információ-áramlás folyt a két kultúra között. Ismerték a yam-gyökeret és a kókuszt is, mint természetű fajtákat, azonban ezek a növények kiválóan alkalmazkodtak a kontinens éghajlatához és vadon is megteremték. Az őslakók begyűjtötték őket, de szándékosan nem termesztették. Richard Broome számítása szerint napi 5 óra munkával kielégítették táplálék-szükségletüket, így nem voltak rászorulva a földműveléssel járó fáradtság munkára.¹⁰

Az őslakók rendkívül hatékony vadászok és gyűjtögetők voltak. A férfiak a nagyobb vadakra, vízi állatokra vadásztak: ez nagy állóképességet és kitartást igényelt. Azonban mégsem volt mindig sikeres, így a törzs nagyobb részét a nők által begyűjtött élelemmel táplálkozott. Az év legnagyobb részében az őslakók kis, 30–50 fős csoportokban, családokban éltek és vándoroltak. Bizonyos időközönként, nagyjából évente a közösség minden tagja (körülbelül 500 fő) valamely társadalmi, szertartási (ünnepi) vagy kereskedelmi ok miatt összegyűlt. Egy törzs¹¹ tagjait azok alkották, akik ugyanazon a törzsi területen születtek, ugyanazt a dialektust beszélték és ugyanolyan volt a vallási világképük. A törzsi egység lazaságának ellenére is erős volt a törzshöz való kötődés, mégis az egyén elsősorban családjához és helyi környezetéhez ragaszkodott.

Minthogy mind szellemi, mind fizikai értelemben az őslakók kultúrája elválaszthatatlan a földtől, az adott közösség pontosan ismeri saját területének határait. Ennek a mai földjogi perek során különös jelentősége van, ugyanis a peres eljárás során a vitatott területet a jog nyelvén egészen pontosan körül kell határolni. Csak az a törzs kaphatja vissza a földjét, amelyik igazolni tudja, hogy ősei emberemlékezet óta pontosan melyik földterületen éltek.¹²

Társadalmi struktúrák

Az őslakók életét az Álomidő történetei szabályozták, amelyek magyarázatot adtak a világ keletkezésére, de arra is, hogyan kell viselkedniük és milyen kapcsolatok fűzik őket más emberekhez. Az aborigin rokonsági rendszer osztályozó:

10 Richard Broome: *Aboriginal Australians: Black Response to White Dominance 1788–1980*. Sydney: Allen & Unwin, 1992. p. 12.

11 A *törzs* nem a legmegfelelőbb szó az aborigin közösség leírására. Nem volt főnökük, a közösség szabálytalan időközönként gyűlt össze, és rendszerint csak rituális okokból. vö. John Rickard: *Australia: A Cultural History*. London: Longman, 1988.

12 *Native Title: A Checklist*. Plain English Guide to the Mabo Decision for the Use of Aboriginal and Torres Strait Islander Communities. Canberra: ATSIC, 1993. p. 1.

mindent (embereket, állatokat, növényeket, tárgyakat, égitesteket) egy nagy család részének tekint. Ezt a rendszert a szellemősök azért hozták létre, hogy minden és mindenki megtalálja helyét az univerzumban. A rokonsági rendszer alapját az európai értelemben vett „család” jelentette. Ezen túlmenően azonban leszármazás, a földdel és bizonyos helyekkel való kapcsolat, valamint totem szerint további csoportosítások voltak. Az egész közösséget így szekciókra osztották, amelyeknek fontos társadalmi és rituális funkciói voltak. Mivel az egész közösséget egy családnak tekintették, a családtagokra alkalmazott terminusokat (anya, apa báty, nővér, nagybácsi, nagynéni, etc.) is kiterjesztették a törzs minden tagjára, a vér szerinti családtagokon kívül is. Ha látogató érkezett a közösséghez, mindig meg kellett határozni annak rokonsági fokát, hogy a megfelelő bánásmódban részesíthessék. Ez egyáltalán nem könnyű feladat. Előfordulhat ugyanis, hogy az egyik törzsnél matrilineáris leszármazás szerint osztályozzák a rokonokat, a másik esetben viszont patrilineárisan, és a belső szekciók száma (négy, nyolc, tizenhat) is különbözik. Matrilineáris társadalmi totemisztikus nemzetségeket főleg Délnyugat-Queenslandból, Nyugat-Új-Dél Walesből, a keleti Dél-Ausztráliából és Északnyugat-Arnheim-földről ismerünk.¹³ A társadalmi rendszerrel magyarázható meg az a jelenség is, hogy amikor az első fehérek megjelentek, az őslakók sokáig úgy magyarázták megjelenésüket, hogy elhalt rokonuk tért vissza közéjük. Hasonlóságot véltek felfedezni a halott és a jövevény között, és így integrálták azt a saját rendszerükbe. Ha ez szerencsésen megtörtént, már tudták, hogy az új emberrel hogyan kell viselkedni, hiszen a rokonsági fok ezt meghatározta.¹⁴ Könnyű belátni, hogy amikor a fehér ember aborigin nőt vett magához akár ágyasként, akár feleségként, azért okozott súlyos kárt, mert felrúgta a meghatározott kapcsolatok rendszerét, és beavatkozott a nők fontos gazdasági fenntartó szerepébe is. Nem véletlen, hogy a legtöbb (törzsközi) konfliktus is a nők megszerzése miatt robbant ki. A háttérben a fennmaradás állt.

Az aborigin társadalomra jellemző kiterjedt családdal szemben az európai társadalmakban vérségi kapcsolaton alapuló leíró rendszer határozza meg a rokonsági fokot: a családot, amely a társadalom alapja. Az őslakó gyermeket egész életére szóló rokoni kötelezettségek, viselkedésformák, házassági rend, szertartásban elfoglalt hely köti. A brit-európai-ausztrál társadalom tagja ezzel szemben a családjához (vérrokonaihoz) tartozás következtében részesítheti előnyben (vagy kaphatja) egyik vagy másik környező kulturális tényezőt, részesülhet többféle oktatásban, vállalhat többféle munkát. Az aborigin rendszer merev, de az egyén számára végtelenül biztonságos. Az európai rendszerben az egyénnek jóval nagyobb szabadsága van, de helyzete jóval bizonytalanabb. Az egyes csoportokon belül, kezdve a családtól, szigorú hierarchia érvényesül. A család feje

13 A. P. Elkin: *Ausztrália őslakói*. Budapest: Gondolat, 1986. p. 102.

14 H. Reynolds: *The Other Side of the Frontier: Aboriginal Resistance to the European Invasion of Australia*. Ringwood, Victoria: Penguin Books, 1982. pp. 30–40.

mindig az apa. Az egész európai társadalmi berendezkedés és az államszervezet gerincét az alá- és fölérendeltségi viszony adja. A két kultúra találkozása óta máig ható probléma, hogy az európai társadalomba beilleszkedni akaró őslakók ezeket a hovatartozási koordinátákat zavarosnak és értelmezhetetlennek találják. Érthetetlen és idegen számukra az a rendszer, amely nem köti az egyént és nem határozza meg előre minden lehetséges új tagjának helyét. Az egészen a XX. század közepéig jellemző (néha erőszakos) asszimilálási törekvések kudarcra erre (is) vezethető vissza.

Nyelvek

A nyelvészeti kutatások szerint Ausztrália területén jelenleg 26 nyelvcsalád létezik, amelyek mind egyetlen ősnyelvből (*phylum*) erednek. R.L. Kirk antropológus szerint az első európai betelepülők idején körülbelül 260 önálló aborigin nyelv lehetett.¹⁵ A dialektusok száma ennél sokkal nagyobb. Ez a nyelvi sokszínűség a britek megjelenése óta egyfolytában nehezen kezelhető gondokat okoz. Már a két kultúra szembesülése előtt jelentkezett az a probléma, hogy az angol-európai kulturális csomagból hiányoztak az ausztrál környezetet leíró szavak. Az idegen föld a bevándorlók számára idegen és ellenséges maradt, mivel nem tudták saját szavaikkal megnevezni. A hiányzó fogalmakat a különböző aborigin törzsektől kellett átvenni többek között a valószerűtlen állatvilág megismerésére. Legismertebb példa erre a Sydney-környéki Kooriktól átvett kenguru szó.

A két kultúra közötti érintkezést nehezítette, hogy az érkezők nem tudták felvenni a kapcsolatot az őslakókkal. Nemcsak törzsfőnököket nem találtak, akikkel tárgyalni lehetett volna (hiszen az őslakók társadalmi berendezkedése nem hierarchikus, nem voltak kiemelt funkciók a közösségekben), hanem hiányzott a nyelv(ek) ismerete is. A változatos aborigin csoportokat nyelvi szempontból sem lehet egységesen kezelni, ezek a gondok gyakorlati szempontból ma az iskoláztatás és a jog területén jelentkeznek leginkább.

Tulajdonlás

Az aborigin közösségek körében kétféle tulajdonforma létezett/létezik. Az első és legfontosabb a kollektív tulajdon, mint a föld vagy a nyelv birtoklása. Minden kollektív tulajdonban van, amit hagyományaik szerint az ősöktől kaptak. Ugyanígy kollektív tulajdonúak a föld termékei, hiszen azokat a közösség javára adják a szellemek. Ez a javak megosztásának általános gyakorlatában nyilvánul meg. Másik oka a rokonsági rendszerben kereshető. Egy férfi például nemcsak

15 R. L. Kirk: *Aboriginal Man Adapting: The human biology of Australian Aborigines*. Melbourne: OUP, 1983. p. 123.

szűkebb családjáért volt felelős, hanem jóval nagyobb számú rokonért, annál is inkább, mert a kiterjedt család rendszere az egész közösséget felölelte. A rokoni rendszerből eredő fontos vonás az ajándékozás kötelezettsége. Ajándékot kellett adni például a nagybácsinak, aki az ifjút a beavatási szertartáson végigvezette, vagy a leendő menyasszony szüleinek. Ez nagymértékű háziipari tevékenységhez vezetett. Fontos azonban, hogy ezt a gazdasági tevékenységet soha nem a személyes haszon, a gazdasági profit érdekében végezték. Nem az ajándék értéke volt fontos, hanem az ajándékozás aktusa, amely megerősítette a társadalmi kapcsolatokat.

A másik típus a magántulajdon. Így birtokolják minden eszközüket, fegyvereiket, ezenkívül személyes Álmukhoz kapcsolódó dalaitat festményeiket, történeteiket. Ausztrália legészakibb részén a York-foknál és a Torres-szorosban fekvő szigeteken a földnek is kialakult a magántulajdon szerinti birtoklása. Ez a tulajdonforma a pápuákkal való kapcsolat hatására terjedhetett el. A Legfelsőbb Bíróságnak az 1992-es *Mabo*-perhez végzett kutatásai során kiderült, hogy a Murray-szigetek lakói a britek érkezésekor már saját kertekben gazdálkodtak, s ezeket magántulajdonként apáról fiúra örökítették. A földtulajdonformák vizsgálata alapján a bíróságnak úgy találta, hogy a szigetlakók nem általános közösségi tulajdonként birtokolják a szigetüket, hanem minden föld egyénekhez vagy meghatározott csoportokhoz tartozik.¹⁶ A Murray-szigetiek ebben a vonásukban a legközelebb állnak az európai rendszerhez, és különböznek a kontinens belsejének őslakóitól, azonban a föld birtoklásának kollektív formája az utóbbiak esetében sem befolyásolja a birtoklás tényét.

Az európai jog a magántulajdonon alapul. Az angol közjog szerint (a földbirtoklás tekintetében) a tulajdonjog elismerésének legfontosabb ismérvei, hogy a tulajdonos a földterületen jelen legyen, és kifejezze akaratát annak birtoklására és abból hasznot húzzon. Nem volt kizáró ok a föld műveletlensége vagy bekerítetlensége, hiszen a korabeli Angliában hatalmas földek voltak parlagon, különösen az ún. „rothadt körzetekben”. A föld művelése nem volt kötelező, ugyanúgy birtokolt földnek számított az, amelynek tulajdonosa esetleg csak a vadászidényben látogatott oda, vagy azok a hegyi legelők, amelyeken csak bizonyos időközönként legeltettek. Ebből következik, hogy a földbirtokon állandóan ott élni sem volt muszáj. Az angol közjog elég rugalmas volt ahhoz, hogy különféle földbirtok-formákat ismerjen el.

A nemzetközi birtokjogot Hugo Grotius dolgozta ki a XVII. században, és a felfedezést tette meg az európai földkövetelések alapjául az Európán kívüli világban. A nemzetközi birtokjog a felfedezést tette meg az európai földkövetelések alapjául az Európán kívüli világban. Ha a követelt földet már birtokolták, további lehetőség lehetett a hódítás vagy a vétel. A birtokjog fő elveit a nemzetközi jog szerint az alábbiakban foglalhatjuk össze: (1) A birtoklás, más jogtól füg-

16 P. Butt–R. Eagleton: *Mabo: What the High Court Said*. The Federation Press, 1983. pp. 11–16.

getlenül, a tulajdon alapja. (2) Tulajdonhoz két fő lépésben juthatunk: a földön való fizikai jelenléttel és annak kívánságunk szerint való hasznosításával, valamint (3) a tulajdonlásra való akaratunk kinyilvánításával. (4) A tulajdonjog a föld tényleges és végleges elhagyásakor és a birtoklás akaratának feladásakor szűnik meg. Ez azt jelenti, hogy a csak időszakosan használt földek is tulajdonban vannak. A nemzetközi jog elismert, és már Ausztrália „felfedezése” előtt is széles körben olvasott és alkalmazott munkái szerint – mint Christian Wolff vagy Emerich de Vattel *The Law of the Nations* (Népek törvénye) című műve – a nomád népeket nem lehetett törvényesen földjüktől megfosztani csak azért, mert földjük használatának mintája különbözött az Európában általános földművelési módtól. Az ausztrál őslakók esetében azonban az írott jog szava és a laikusok körében általánosan elfogadott nézet különbözött. Az utóbbiak szerint az őslakóknak azért nem volt joguk a földhöz, mert nem művelték, nem kerítették el, nem szántották fel. A sokat idézett de Vattelt így értelmezték: az európai hatalmaknak joguk van felesleges népességük számára gyarmatokat alapítani, holott a szerző azt a kitéfelt is alkalmazta, hogy „csak egy bizonyos, szükséges és igazságos részén a kontinensnek”.

Az őslakók földhasználata az angol szokásjog és a nemzetközi jog tekintetében egyaránt megfelelt a tulajdonjoghoz előírt kívánalmaknak. Problémájuk nem abból ered, amit a jog mond, hanem hogy sok tekintetben a jog szavát nem alkalmazták rájuk. A törvény az európaiak magántulajdonának erős védelmet biztosított, az őslakók jogait azonban a letelepedéskor egyszerűen felfüggesztették.¹⁷

Terra nullius

A *terra nullius* doktrínájával igazolták a XVIII. század végén a déli kontinensen való letelepedést a brit gyarmati politika alakítói. A fogalom kétféle jelentésköre a múltbeli alkalmazás és a későbbi értelmezés során is gyakran elmosódott. Az első jelentés szerint *terra nullius* olyan föld, ország, etc., amelynek nincs európai hatalmak által elismert uralmi rendszere. A második jelentés szerint *terra nullius* az a föld, amelyet nem birtokol senki, mert nem él rajta senki.

Az európai hatalmak joggyakorlata alapján törvényesen annektálható volt az az ország, ahol nem volt politikai szervezet, nem volt felismerhető közigazgatási rendszer vagy törvényhozás. Ilyen esetben az annektáló hatalom szolgáltatta a hiányzó hatalmi struktúrát. Ez esetben azonban különbséget kell tenni egy földterületen meglévő vagy hiányzó fennhatóság, és ugyanannak a területnek a tulajdonlása között. Egy ország annektálása csak a fennhatóság biztosítását jelenti és jelentette, a birtokviszonyokat nem háborgatja. A Brit Birodalom más gyarmatai esetében, mint Észak-Amerikában vagy Kanadában az őslakók földtulajdonát

17 H. Reynolds: *The Law of the Land*. Ringwood, Victoria, Penguin Books, 1992. pp. 14–22.

elismerték; a bekebelezés megvételt vagy fegyveres harcot lezáró békét igazoló szerződéssel történt. Ausztráliában ilyen szerződés soha nem kötött. A *terra nullius* másik értelme alapján történt annektálást feltételezni eleve értelmetlen. Az angolok a legkorábbi felfedezők óta tudták, hogy a kontinens nem lakatlan: Dampier óta talán minden utazó naplójának legezotikusabb részét alkották a róluk szóló információk.

Ausztrália csatolását a Brit Koronához a *terra nullius* mítosza egyik értelemben sem indokolja. Az angol és a nemzetközi jog elismeri a természeti népek földtulajdonlását, azonban ezt az elvet az ausztrál őslakókra nem alkalmazták, holott azoknak a földhöz való kötődése mind anyagi, mind szellemi értelemben kimerítette a jog által előírt feltételeket.

Ideológia

A jog és a lelkiismeret összeütközését a kereszténység által nyújtott megokolás oldotta fel. A XIX. század elején a fehérek bejövetelének legnépszerűbb magyarázata az Ótestamentumra hivatkozott, amelyben az Úr megparancsolja az embernek, hogy „Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá;”¹⁸ Ez a gyarmatosok értelmezésében a föld megművelését jelentette. Az érvelés szerint Isten arra teremtette az embert, hogy benépesítse a földet, de hogyan lehet a növekvő népességet táplálni, ha nem a föld művelése útján? Amikor az agrártársadalmak már kinőtték határaikat, joguk volt a világnak olyan részeire terjeszkedni, ahol nem gabonatermesztésre használták a földet. Megfelelő használatba vehették a pusztaságot. Az ausztrál őslakók életmódja Isten akaratába ütközött, mert a vadászat és gyűjtögetés túl nagy területet vett igénybe. A földművelés adott egy népnek jogcímet a területére, a földművelés hiánya viszont azt mutatta, hogy az adott földet az ott élés ellenére sem birtokolta a rajta élő, ha csak vándorolt a felszínén, és nem hasznosította az európaiak által felismert és elismert módon.

A briteknek el kellett volna ismerniük az európaiától eltérő földtulajdonlást és földhasználati formákat is, azonban van még egy érv, amely a hódítók ideológiájaként alátámasztotta a föld elvételének jogosságát. Ahogy az európai társadalom hierarchikus rendbe szerveződött, úgy a világ összes élőlényének viszonyát is egy szigorúan alá-fölé rendelt láncolatban, a Létezők Nagy Láncolatában képzelték el. Az embereket az állatokkal összekötő hiányzó kapcsot Ausztrália őslakóiban vélték megtalálni, akiket nem vettek emberszámba, így tulajdonjoguk sem lehetett.

A XIX. század második felére a vallási indoklás helyét a szociáldarwinizmus vette át, amely Darwin evolúciós elméletét a társadalmakra alkalmazta, és egé-

18 Biblia, Gen. I. 1:28. ford. Károli Gáspár

szen az 1940-es évekig meghatározta a közgondolkodást, valamint a tudományos munkákat is. Eszerint ha a fejlődés különböző fokán álló két faj, kultúra kapcsolatba kerül egymással, az alsóbbrendű törvényszerűen lehangol és eltűnik majd. Ezt diktálja az emberi fejlődés menete, mégha a jóérzés olykor tiltakozik is ellene. Egy 1888-as újságcikk szerint: „Kétséges, hogy vajon az ausztrál őslakosok valaha is felülemelkednek-e a neolitikus fajok szintjén, ezért nem kell sajnálkoznunk eltűnésük felett.”¹⁹

Hódítás vagy letelepedés?

A föld felfedezésének és a betelepedésnek a története az ausztrál történelem legfontosabb témája. Tankönyvek, regények, versek, filmek dolgozzák fel: az ausztrál identitást övező legenda részévé vált. A hagyományos szemlélet békés letelepedésről szól, a földdel, az elemekkel való küzdelemről, és nem más emberekkel a föld birtoklásáért folyó harcról. A vérontásról gyakran szó sem esik, pedig a XIX. században sokszor került napirendre a határvidéken zajló kegyetlenkedésről szóló vita. A felfedezők és úttörő gyarmatosok öszintén és nyersen nyilatkoztak az őslakók kisémmizésében játszott saját véres szerepükről. Volt, aki dicsőítette a harcot és a haladást látta benne, de mindig voltak olyanok is, akiket megrémisztettek a határon zajló események.

A hivatalos politika és a történelemkönyvek egészen az 1970-es évek elejéig hallgattak arról, amivel az egyén tisztában volt, és amit Henry Reynolds így fogalmazott meg korszakalkotó jelentőségű könyveiben: „a szívünkben suttyogó igazság”.²⁰ Az aborigin emberek szemszögéből nézve a fehérek bejövetele egyértelmű, véres és igazságtalan hódítás. A 70-es évek óta már a történészek is írnak arról, hogy a határvidék korántsem volt véres összecsapásoktól mentes, a fehérek bejövetele nem békésen zajlott, és az őslakók nem gyáva beletörődéssel viselték földjük elvesztését.

Az új történelmi paradigmába visszatért az aborigin múlt, amit az uralkodó történetírás elhallgatott és elfelejtett. Az őslakók visszatérésének messzeható következményei lettek. A legfiatalabb kontinens mítosza összeomlott, mert az ausztrál történelem kronológiája drámai változáson ment át: az európaiak helyett az őslakók lettek Ausztrália első felfedezői. Az utóbbi két évtizedben megnőtt az őslakók érdeklődése saját történelmük iránt, ami egy aborigin történetként ismert új diskurzushoz vezetett. Az aboriginek visszatérését követte annak elismerése, hogy ők már jóval a britek előtt a kontinensen éltek, s így a gyarmatosítás is új

19 *The Age*, 1888. január 11. in: Reynolds: *Dispossession*. p. 9. „It may be doubted whether the Australian aborigine would ever have advanced much beyond the status of the neolithic races in which we found him, and we need not therefore lament his disappearance.” (saját fordítás)

20 H. Reynolds: *Frontier: Aborigines, Settlers and Land*. Sydney: Allen & Unwin, 1989. p. 162.

értelmezést kapott: felfedezés, letelepedés helyett hódítás lett. A briteknek az Ausztrália földjéhez való joga is megkérdőjeleződött. Az új szemlélet az európaiak érkezéséhez a „kisemmizés”, „erőszak”, „faji megkülönböztetés” fogalmakat köti.

A gyarmat kormányzása

Ausztrália és az összes többi gyarmat kormányzását a Gyarmatügyi Minisztériumon keresztül valósították meg. Ez jelölte ki a kormányzó személyét, akinek a gyarmaton gyakorlatilag teljhatalma volt, hiszen a 16.000 mérföld és 8 hónapnyi távolság a minisztertől, királytól és Parlamentiől korlátozta az ellenőrzés, irányítás, és felelősségre vonás lehetőségeit. A Minisztériumból érkező utasításokat a gyarmaton általában ellenállással fogadták. A Gyarmatügyi Minisztérium XVIII–XIX. századi működésének öt sarkalatos pontját kell megvizsgálnunk az őslakók földjogainak elismerésével kapcsolatban.²¹

1. A bennszülöttek jogainak elismerése kimondva vagy kimondatlanul benne volt mind az 1788 előtti, mind az az utáni utazóknak és felfedezőknak adott instrukciókban. A James Cooknak adott utasítás megkülönböztet lakott és lakatlan földeket, és a lakottakról azt mondja, hogy „a bennszülöttek beleegyezésével” vegye birtokba. Lakott föld birtokjogát nem, csak a fennhatóságot lehetett volna megszerezni. A Phillip kormányzónak adott instrukcióban a következők állnak: bánjon barátságosan a bennszülöttekkel, kezdeményezzen párbeszédet, ne haragítsa meg őket, tegye őket brit alattvalókká (akik élvezik a jog védelmét), s aki bántja őket, bűnhődjön. Viszont nem szól arról, hogy szerződést kell kötni a földről, s ez máig ható problémákhoz vezetett.
2. Phillip, mint írja, tisztában volt azzal, hogy a betelepülők az agresszorok. Ugyanígy látta a helyzetet több más magas rangú gyarmati tisztviselő is. Sydney főügyésze 1804-ben Van Diemen-földre (Tasmania) vezetett expedíciót, s ekkor általános parancsban foglalkozott az őslakók helyzetével: személyük és *birtokaik* a brit törvények védelmét élvezik. A birtok szó a földre, ingatlan vagyona vonatkozott.
3. Az erősödő humanitárius mozgalom, a Van Diemen-földi Fekete Háború és emberirtás, valamint az Abolicionizmus térnyerésével 1836 után a minisztérium is új politikát vezetett be. Bizottság alakult a bennszülöttek jogainak védelmére. Az új irányvonal első megmértetése a Dél-Ausztráliai Gyarmati Bizottsággal való tárgyalásokon zajlott, amelyeken a miniszter

21 H. Reynolds: „Native Title and Historical Tradition”. pp. 24–34. A öt pont itt az új történetírás szemszögéből, 1996-os, Mabo utáni érveléssel következik. Ezek azok a tények, amelyeket hosszú évtizedeken keresztül elhallgattak, vagy félreértelmeztek.

és első titkára a határok meghúzásának kapcsán kijelentették, hogy nincsen okuk az őslakók földhöz való birtokjogában kételkedni. Az újonnan felállított Az Őslakók Protektora hivatal feladata lett a föld megvásárlásához előkészítő lépéseket tenni.

4. 1835 márciusában John Batman, kisebb mennyiségű árucikkért cserébe, nyolc aborigin vénnel aláírta az ún. Batman Szerződést 100.000 acre Port Phillip környéki föld „megvételéről”. Ezt a feltételezett „adásvételt” Victoria kormányzója soha nem ismerte el, mivel kizárólag a Koronának volt joga a föld megszerzése érdekében békéket vagy szerződéseket kötni.²² A Batman-féle szerződés nem azért lett érvénytelen, mert az őslakóknak nem volt joguk eladni a földet. Batman-nek nem volt joga megvenni azt: a Korona előjogát bitorolta volna. Más kérdés viszont, hogy ezzel a jogával (kötelességével) még kompenzáció formájában sem élt a Birodalom.
5. A létesített rezervátumok nem szüntették meg az őslakók földjogait, ellenkezőleg, ezeket az eredeti törzsi területeken, a közösség választását szem előtt tartva igyekeztek kijelölni. Az egyre szaporodó legeltető tanyákkal (*station*-ökkel) kapcsolatban Earl Grey külügyminiszter kijelenti, hogy a kormányzónak kötelessége felügyelni, nehogy az őslakókat elűzzék földjükről. A legeltető bérletek és az őslakók tulajdonjogával kapcsolatban azonban a Gyarmatügyi Minisztérium sem tudott végleges álláspontra jutni, azt érvényesíteni pedig még kevésbé. Az 1850-es évektől kezdve leginkább a legeltetés óriási gazdasági hasznának köszönhetően az őslakók jogai elfelejtődnek, földjükből kismizmizik őket. Az igazságszolgáltatás 1992-ben, a törvényhozás 1993-ban mondja csak ki az őslakók jogát a földhöz.

A gyarmat működtetésénél alapvető szempont volt, hogy minél kevesebb költséggel működjön, önellátó legyen, sőt az önfenntartáson kívül az anyaországnak is minél nagyobb hasznot hajtson. 1813-ban sikerült először átjutni a Kék Hegységen (*Blue Mountains*), egészen addig a gyarmat gyakorlatilag egy szigetet alkotott. Az 1820-as évek során expedíciók sora hatolt egyre beljebb a kontinens belseje felé. Hatalmas, dús fűvű pusztát találtak. A legeltetésben óriási vagyont sejtett. 1821-ben a Gyarmatügyi Minisztérium John Thomas Bigge kormánybiztost küldte a helyzet megvizsgálására, aki javaslataiban azt írta, hogy azonnal véget kell vetni a kisbirtok-adományozásoknak, s a fegyenceknek, lezármazottaiknak és a szabadoknak is lehetőséget kell adni, hogy a legeltető ágazatban találjanak fizetett megélhetést. A gyarmat gazdaságát legeltetésen alapuló nagygazdasággá kell átalakítani. A tömeges illegális földfoglalás óriási gondot okozott a Gyarmatügyi Minisztériumnak, amely a távolból nem tudta azonnal és megfelelően kezelni a problémát. Három fő szempontot kellett szem előtt tartania:

22 H. Reynolds: *Dispossession*. p. 87.

1. A gyapjúipar terjedése végre kétségtelenül nagy hasznot hozott az anyaországoknak, és eltartotta az ausztráliai gyarmatokat. A telepesek érdekeit nem lehetett figyelmen kívül hagyni gazdasági – és a gyarmaton politikai – súlyuk miatt sem: kizárólagos tulajdont követeltek, vagy legalább ilyen biztonságos bérleti formát. Földjüket abban a tudatban használták, hogy ott másnak semmiféle joga nincs (kivéve a Koronának, akitől bérlik a területet), és ennek kinyilvánításaként a területet – nem utolsósorban az állatok védelmében – be is kerítették.
2. Meg kellett tartani a Koronabirtokokat, törvényes keretek közé kellett szorítani a telepesek önkényes földfoglalásait.
3. A Gyarmatügyi Minisztérium komolyan aggódott az őslakók sorsa miatt. Az 1830-as években tisztviselőinek szilárd meggyőződése volt, hogy az őslakók őseik jogán birtokolják a földet, és ezt a birtokjogot nem lehet vitatni, ezt az angol jog is elismeri.

G. A. Robinson, az Őslakók Főprotektora már 1839-es Melbourne-be érkezésekor figyelmeztetőleg írta, hogy a telepesek erőszakkal űzik el a feketéket őseik földjéről, mintha a tízfontos letelepedési engedély kizárólagos tulajdonjoggal ruházná fel őket. Tapasztalatait 1846-ban éves jelentésében is összefoglalta. Erre reagált a Gyarmatügyi Minisztérium oly módon, hogy egy kikötést iktattak a legelőbérletek szövegébe, amely fenntartotta az őslakók tulajdonjogát. Ez azt jelentette, hogy a telepeseknek kizárólagos joguk volt az adott földön legeltetni, s ez a joguk együtt élt az őslakóknak ugyanarra a földre vonatkozó tulajdon- és használati jogával. Elűzni tehát őket senkinek nem volt joga. A legelőbérlet nem szüntette meg az őslakók földjogait. Azonban ahhoz, hogy ezt a döntést a gyarmaton a telepesek körében is el lehessen fogadtatni Királyi Rendeletre volt szükség (1849. július), amelynek szövege az ellenállás miatt már körülírva, a „jog” szó használata nélkül tartalmazta a fentieket. Így hirdették ki a telepesek között is, mintha az őslakóknak külön privilégiumként lenne csak lehetőségük maradni. A pontos jogi megfogalmazást csak a hivatalos körök kapták meg.²³ Az őslakók földhasználati és birtokjogát, amit a Gyarmatügyi Minisztérium még elismert, a gyarmatokon már figyelmen kívül hagyták, nem érvényesítették, a bíróságok sem ismerték el.

Törvényhozás

A Brit Kormány alkotmányos rendje szerint az őslakók az uralkodó alattvalói lettek, amikor a Korona a különböző területeken 1788-ban, 1824-ben és 1829-ben kinyilvánította a fennhatóságát, még akkor is, ha ők erről nem tudtak, és

²³ H. Reynolds: „Native Title and Pastoral Leases”. in: M.A. Stephenson–S. Ratnapala (szerk.): *Mabo: A Judicial Revolution*. pp. 126–129.

még sok évtizedig nem is láttak európaiat. Az őslakókra nézve ez hátrányos volt: birtokjogukat figyelmen kívül hagyták, bíróság előtt egészen a XIX. század végéig nem tanúskodhattak. A különböző kormányok keveset tettek a vérontás megelőzéséért, volt amelyik még bátorította is azt.

Az 1830-as években tetőzött a Birodalom színes bőrű alattvalói iránt érzett humanitárius érzés, amelynek egyik eredménye a rabszolga-kereskedelem 1833-as eltörlése lett. A tengerentúlról jövő humanitárius utasításokat azonban a gyarmaton csak félgőzzel hajtották végre. Az őslakók földjogaira vonatkozó minden „elméletet” hevesen támadtak, az egyenlőség erőltetett bizonyítása növekvő rasszizmushoz vezetett. 1856-ban a felelősség a Brit Birodalmi kormánytól az önkormányzó gyarmatok (Új-Dél-Wales, Dél-Ausztrália, Tasmania) kezébe ment át. A föderáció után az államoké lett a döntő szó őslakos ügyekben, bár az Északi Terület továbbra is brit felügyelet alatt állt. Az 1830–40-es évek ideálja leginkább Dél-Ausztrália kormányzásában érvényesült, míg Queensland az ellenkező pólust képviselte. 1859-ben kapott saját felelős kormányt. Legeltető gazdasága virágzott, erőltetett menetben szerette volna utolérni a többi államot. Az őslakók védelme kimerült az évi egyszeri takaróosztásban, és egyetlen sikertelen rezervátum alapítási kísérletben az 1870-es években. Az őslakókat szándékosan szorították ki a fehér települések terjedési irányából.

A század végére szükségessé vált, hogy az őslakók helyzetét a gyarmat egész területén egységesen szabályozzák. 1897-ben a gyarmati parlament minden államra vonatkozó védőtörvényt hozott, amely gyakorlatilag változatlan formában élt 1965-ig. Az Őslakók Védelme és az ópiumkereskedelem Korlátozása, 1897 (*The Aboriginals Protection and Restriction of the Sale of Opium Act*) törvényben sem esik szó az őslakók földjogairól.²⁴ A XX. század első felében az őslakók életét ezzel autokratikus módon szabályozták. Megszabták, hol élhetnek, kivel házasodhatnak, mit csinálhatnak a pénzüikkel, és megtarthatják-e a gyerekeiket. Rezervátumokba különítették el a büntettet elkövetett, veszélyesnek tartott, vagy munkáltatójával szemben „pimaszul viselkedő” őslakókat, s ide hozták azokat a gyerekeket, akiknek az életkörülményeit nem megfelelőnek ítélték. A XX. század elején az őslakókkal szemben folytatott politika az elkülönítést szorgalmazta. Ebbe bele kell érteni a félvérek születése ellen tett lépéseket is. Végül 1937-ben az Őslakói Hatóságok Canberrai Konferenciáján döntöttek a teljes vérrű, törzsi aboriginek elkülönítéséről, (ők már kihalásra ítéltettek) és a félvéreknek további vegyesházasságokkal a fehér népességbe olvasztásáról.

1945 után sok változás történt: hitelét veszítette a faji ideológia, gyarmatellenes hullám söpört végig a világon, nőtt a szövetségi hatalom és felelősség az egyes államok különállásának rovására, és megnőtt a harmadik világ érdeklődése az őslakók iránt. Az 50-es években az asszimilációs politika került előtérbe. A 60-as évek közepén indult meg és egyre erősödött az őslakók Földjogi Mozgal-

24 in: H. Reynolds: *Dispossession*. pp. 195–199.

ma. A változás a 70-es években a liberális Whitlam-kormány (1972–75) alatt öltött reform-méreteket: a kormány célja az őslakók elvesztett gazdasági, társadalmi és politikai jogainak helyreállítása volt. 1975-ben született meg a Szövetségi Törvény a Faji Megkülönböztetés Ellen (*Commonwealth Racial Discrimination Act*), amellyel az őslakók immár Ausztrália egész területén teljes jogú állampolgárok lettek. A Whitlam-kormány elismerte a földjogok elvét, de az általa előkészített törvényt már a következő kormány iktatta be – egyelőre csak az Északi Területen – 1976-ban. A Törvény az Északi Területi Őslakói Földjogokról (*Northern Territory Aboriginal Land Rights Act*) elismerte és visszadta az őslakóknak a tulajdonukat.

Az 1976-os Északi Területi Aborigin Földjogi Törvényt megelőzően két nevezetes politikai esemény és egy ezekhez kapcsolódó bírósági döntés született. 1966. augusztus 26-án mintegy 200 Gurindji törzshöz tartozó őslakos (köztük 80 tanyai munkás) beszüntette a munkát Wave Hill tanyán (Északi Terület), így sztrájkolva az alacsony bérek és a rossz körülmények ellen, és követelve jogukat az ősi törzsi területre. A végül megadott béremelés már nem elégítette ki őket, továbbra is a földet követelték, és 1967 márciusában elfoglalták a tanyához tartozó terület egy részét. Az esemény jelentősége nem a minősíthetetlen életkörülmények ellen való fellépésben rejlett – ezt orvosolni lehetett. A földjogok kérdése azonban megoldatlan maradt.²⁵

A Gove-félszigeti Földjogi Vitában bányászati engedélyt adtak ki egy korábban hivatalosan meghirdetett aborigin rezervátum területére. A Yirrkala őslakók életmódjukat és tulajdon földjük használatát érezték közvetlen veszélyben. 1963-ban az illetékes miniszter az ipari beruházás mellett is a helybeliek jólétének megőrzéséről nyilatkozott: biztosítékokat, a szent helyek védelmét ígérte, de kijelentette, hogy az őslakóknak semmiféle törvényes joguk nincs a rezervátum földjére. Ezt követte a Képviselőház elé benyújtott petíció és földjogi követelés. A létrehozott különbizottság jelentésében megállapította, hogy a bányászati bérletbe kiadott föld fejében földadomány formájában kompenzációt kell fizetni, és pénzbeli kompenzáció is jár a hagyományos birtoklás elvesztése miatt. A Yirrkala őslakók tiltakozásának eredménye az lett, hogy a bizottság elismerte az északkelet-arnhem-földi aborigineinek földjogait, és a szent helyek felmérésére és védelmére is történtek lépések. A Gove Földjogi Vita nagy nyilvánosságot kapott.²⁶ Az ügyet bíróság elé terjesztették, ahol a *Millirpum kontra Nabalco Pty Ltd és az Ausztrál Államszövetség* perben (ismertebb nevén a Gove-per) az Északi Terület Legfelsőbb Bírósága képviselőjében Blackburn bíró ítélt.

25 A ma Daguragunak nevezett Wave Hill tanya területének jó részére 1986. május 11-én kaptak elidegeníthetetlen magánbirtok-jogot.

26 A Gurindji-sztrájkhoz és a Gove Vitához lásd Ronald M. Berndt: „The Concept of Protest within an Australian Aboriginal Context” pp. 34–36. in: *A Question of Choice: an Australian Aboriginal dilemma*. Nedlands: Univ. of WA Pr., 1974. pp. 25–43.

Döntése szerint a Gove-félszigeti Yirkalla törzsnek az ausztrál törvények szerint nincs jogos követelése ősi földjei iránt, mégpedig két áthághatatlan akadály miatt: az egyik a hagyományos társadalom, a másik az angol jog. Blackburn elismerte, hogy a Yirkala őslakóknak van és volt egyfajta szokásjoguk, de kijelentette, hogy a földdel való kapcsolatuk nem birtoklás – felelősek a hazájukért, de ez nem jelent birtokjogi érdekeket. Blackburn döntése tehát nem ismerte el az őslakók jogcímét az ősi földekre. Az ítélet meghozatalakor legnagyobb súllyal a Királyi Államtanács 1889. évi döntése esett latba: kötelező érvényű precedensként kötötte meg a bíró kezét. Ekkor ugyanis a *Cooper kontra Stuart* ügyben Bench bíró ítélete kimondta, hogy 1788-ban Kelet-Ausztrália gyakorlatilag lakatlan földterület volt, amelyen nem éltek letelepedett lakosok, és semmiféle földtörvény vagy birtok nem létezett a gyarmaton az annektálás idején.²⁷

A Mabo-döntés

A több, mint egy évszázadnyi törvényhozási doktrína erejét kellett leküzdenie az Ausztrál Legfelsőbb Bíróságnak, amikor 1992. június 3-án a *Mabo kontra Queensland Állam* perben ítéletet hozott. Ebben a perben a Torres-szorosban található Mer- (vagy Murray-) szigeteki Meriam őslakók – Eddie Mabo, David Passi, James Rice – követelték vissza földjüket (szigeteiket) a queenslandi kormánytól ősi és megszakítás nélküli ottlétük jogcímén. Azt állították, hogy Queensland Murray-szigetek feletti fennhatósága a helyi szokás és a hagyomány jogcímén a Meriam nép földjogainak alárendelt. (A szigeteket Queensland állam gyarmatosította 1879-ben.)

A Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a Meriam népnek őslakói jogát (*native title*) a földjükhöz Queensland lépése sem 1879-ben, sem később nem szüntette meg. Az ítélet elismerte a Meriam nép földjogait, de nyitva hagyta egyes bérletbe adott, és közigazgatási célra használt földek helyzetének a kérdését. Az ítélet meghozatala során a Bíróság megállapította, hogy az ausztrál jog ismeri és elismeri az őslakói jogcím (*native title*) fogalmát, és elmondta, hogy a per során alkalmazott elvek mind a szárazföldi Ausztráliára, mind a Murray-szigetekre érvényesek. Az őslakói jogcím tartalmazza az őslakók földhöz fűződő érdekeit és jogait közösségben, csoportosan vagy egyénileg, hagyományos törvényeik és szokásaik szerint.

A Bíróság visszautasította azt a hagyományos doktrínát, hogy Ausztrália az európaiak betelepülése idején *terra nullius* lett volna, amely szerint a föld abszolút tulajdonjoga a Koronára szállt volna át. Ehelyett az őslakói jog a betelepülés-

27 A Gove-perről és a *Cooper kontra Stuart* ügyről lásd H. Reynolds: „Native Title and Historical Tradition” pp. 18–19. in: Bain Attwood (ed.): *In the Age of Mabo*. St. Leonards: Allen & Unwin, 1996. pp. 17–34.

kor a Korona fennhatósága alá került bár, de fennmaradt. Kimondta, hogy nem tartható fenn tovább az angol–ausztrál jognak a korábbi nézete, mert igazságtalan, ellenkezik a minden ausztrál ember törvény előtti egyenlőségének az elvével, és nem felel meg a nemzetközi emberi jogi normáknak, mindemellett a törvényelmi realitással sem egyeztethető össze.

A Mabo forradalmi jelentőségű új precedenst teremtett az ausztrál törvénykezésben, és számos problémát vetett fel, amelyek megoldását megtalálni történészeknek, jogászoknak és politikusoknak a közös feladata. A joggyakorlat (és a történelem) igazságtalanságait tárta fel egy jogeseten keresztül. Eredményeit az Államszövetség 1993-ban az elismerésre méltó gyorsasággal megszületett *Őslakói Jog* című törvényben (*Commonwealth Native Title Act, 1993*) emelte törvényerőre.

A Mabo-per már az előkészítése során is nagyon felkavarta a kedélyeket. Az aboriginék reményteli várakozással tekintettek a döntés elé, az európaiak lezármazottai és a földdel, ingatlannal rendelkezők körében azonban jelentkezett a félelem. A Mabo ugyanis két dolgot alakított át: a történetírást és a tulajdonformákat. A lakosság helyes tájékoztatásában a média szakértőket bevonó, objektív támogatása segített. A Bíróság a már meglévő földmagántulajdont az őslakói jogcímnél előbb valónak ítélte, s ezt a törvény is megerősítette. Más, még szabad Koronabirtok vagy rezervátum területén azonban, vagy ahol azt a Törvény az Őslakói Jogról megengedi, azonnal beadványok tömegével indult meg a földek visszakövetelése. A bizonyítási kötelezettség a követelés benyújtóira hárul, nekik kell – főleg antropológus tanácsadók segítségével igénybe véve – bizonyítaniuk, hogy ősi hagyományaiktól és földjüktől nem szakadtak el, és annak határait pontosan meg tudják mutatni. A Mabo-döntés és az Őslakói Jog című törvény ellenére az aborigin felperesek valószínűleg jelentős bizonyítási problémákkal néznek majd szembe a bíróságok előtt: a két kultúra közötti fogalmi különbségeket kell az európai jog nyelvéen áthidalni.